

СТАНОВЛЕННЯ КОНЦЕПТУ ЖИВОГО

У статті розглядається становлення концепту живого, зокрема у філософії східної патристики, яке пов'язане зі специфічною свідомістю та світосприйняттям у той час. Різницю у світосприйнятті різних періодів забезпечує вплив різних способів пізнання, а також попередні досягнення в цій галузі. Це призводить до різниці поглядів представників східної патристики і сучасного уявлення про живе.

На сьогоднішній день поняття «живого» суттєво відрізняється від розуміння його в період Середньовіччя. Це зумовлено різними підходами до пізнання та іншими формами суспільної свідомості, що являє собою відображення зовнішнього природного та соціального світу. Специфіка свідомості Середньовіччя полягає в тому, що пояснення всіх явищ природи та окремих надприродних сил здійснюється через релігійне світобачення. Оскільки релігійна ідеологія була господарюючою на той час, а її догмати лежали в основі всіх уявлень про природу, світ і людину, то зрозуміло, що уявлення про живе далі ніж за біблійне розуміння не виходило. Воно базується на схоластичному і містичному методах пізнання світу, в яких переважали спекулятивно-логічне і містико-споглядальне мислення.

Значне місце щодо розкриття становлення поглядів на живе в Середньовіччі належить Г. Васяновичу, Т. Горбаченку, А. Колодному, В. Лубському, Л.А. Марковій, М. Стаднику, Є. Сірокурову та ін.

Зокрема, Г. Васянович у праці «Філософія й теософія Августина Блаженного» розкриває філософські погляди Августина Блаженного як представника середньовічної доби. Августин визнає науку як розумне пізнання, але вважає, що наука має підпорядковуватися мудрості, яка, в свою чергу, є пізнанням божественних справ і духовних об'єктів. Більшість його праць пронизані релігійним фаталізмом [1, с. 87].

Мета роботи – розкрити становлення концепту живого у філософії східної патристики.

Розглядаючи становлення концепту живого у філософії східної патристики, варто зазначити що протягом довгого часу суспільного розвитку на становлення світоглядних основ впливало християнство. Трансформація античних поглядів та біблійної традиції щодо засадничих основ живого у ранньому Середньовіччі періоду отців патристики набула особливої актуальності. Розроблені ідейні концепти отців східної патристики на виникнення життя, його суті у цей період стали основою православного світобачення протягом багатьох століть.

Під становленням розуміється процес «переходу від одного ступеня розвитку до іншого», що є моментом «взаємоперетворення протилежних, та водночас взаємопов'язаних моментів розвитку» [2, с. 1188]. Означеними протилежностями в нашому розумінні є різні підходи до бачення проблеми живого, з одного боку – православний, з іншого – науковий. Їх «взаємоперетворення» і «взаємозв'язок» прослідковуються з розвитком християнської й наукової думки, яка становить концепт (від лат. *conceptus* – думка, поняття) – загальну думку, формулювання [3, с. 360].

Відомо, що «в науковому знанні певним чином впорядкований і ієрархізований мінімум» знань, «концепт утворює концептуальну схему», а віднаходження зв'язку у цій схемі є суттю концептуалізації [4, с. 503]. У її основі – осмислення «концептуальної схеми», як по горизонталі історичного часу, так і по вертикалі [4, с. 503]. Важливим є те, що «кожен концепт займає своє чітко визначене і обґрунтоване місце на тому або ж

іншому рівні концептуальної схеми», для філософського розвитку є різні періоди розвитку християнства, особливо біблійного і патристики. Причому «концепт одного рівня» – біблійного – «може і повинен характеризуватися на інших рівнях» – патристики.

Важливість концепту є його «творення філософом» у нашому об'єкті дослідження представниками східної патристики. З іншого боку, концепт «тоталізує свої елементи», але являє собою «фрагментарну множинність складових», кожен із яких необхідно розглядати як самостійну [5, с. 465]. А тому в трактуванні живого в історичному процесі до певної міри допускаються відносна відмінність або ж однотайність у поглядах.

Означене для нас характеризує процес вироблення розвитку осмислення живого з періоду Античності, раннього Середньовіччя і його генезу у подальшій філософській та релігієзнавчій думці. Останнє і спонукає до дослідження живого.

Поняття живе, як одна з категорій дослідження, і означає «те, що живе, наділене життям» [5, с. 153]. З такого розуміння визначення виокремлюється характерна ознака живого – існування в певному об'єкті життя – той, що живе. Життя, у свою чергу, передбачає «фізіологічне існування людини, тварини» [6, с. 88], а також «буття», існування окремої особистості [7, с. 95].

Жити – значить існувати, бути, перебувати в процесі життя. Існування, що характерне для життя, є «буттям» [8, с. 250]. «Жити» вживається до одухотвореного предмета [7, с. 243]. Буття – об'єктивна реальність, що існує незалежно від нашої свідомості і поза нею, те, що існує в дійсності [8, с. 110], це природа, матерія; сукупність особливостей тваринного і рослинного світу, це ж означає і живу природу [9, с. 721]. Буття – стан живого організму – людини, тварини, рослини, спосіб існування [8, с. 110], також буття – істота, твар, створіння. Значення терміна *mortalis* – істота, створіння, особа [10, с. 411], *nature* – природа [10, с. 421].

Вираження живого відбувається через природу. Природа – органічний і неорганічний світ у всій сукупності – об'єкт людської діяльності і пізнання [8, с. 430]. Важливими супутніми елементами природи є органічний рослинний і тваринний світ.

В Античності і Середньовіччі під природою розуміють «дещо існуюче інше». Грецьке розуміння *φύσις* походить від дієслова *φύω*, що значить «вирощувати», «народжувати», «продукувати у світ», або «виростити», «народити», «виникнути». Грецькі прийменники несуть у собі значення буття, не результат перебування, а як походження на світ. А звідси синонімічність *φύσις* з *сущим* (*тоῦν*) і сутністю у філософській мові. В останньому значенні дієслово *φύω* близьке до *γίγνομαι*, яке в свою чергу пов'язане з латинським (д.) *natus* – *natura*, що слугувало у єврейській мові основою для дієслова «бути». Грецьке розуміння означення слова «несе в собі значення буття», не як результативного перебування, а як «походження у світ», що в латинському значенні «виникнення», «народження» [11, с. 346].

Платон відмовляється від уявлення про природу як про самовільно діючу нерозумну причину виникнення речей: тварин, рослин тощо. Їх поява пов'язується із «мудрістю божественного мистецтва», природне не може мати ні розуму, ні мистецтва [12, с. 36-37].

З іншого боку, під природою не можна розуміти «сліпу гру стихій». Як вважає Платон, «вірні було б назвати природою душу, яка як рухаючий принцип володарює над всякого роду змінами тіл». Водночас ще більш істинною природою речей є їх ідеальні прообрази, які містять «момент незмінності» [12, с. 348].

У Арістотеля природа зв'язана з певним моментом буття. Буття трактується як начало. Бути началом означає бути причиною чогось іншого – що починається, виникає, стає.

У неоплатонізмі природа – останній і найнижчий рівень надчуттєвої реальності. Плотін називає природу «порядком, що встановлюється світовою душею», в результаті спостереження нею божественних ідей, з іншого боку, сама природа, що діє в неотворених тілах, рослинах і тваринах як безвідомий принцип їх тілесного життя, також є спостереження, але не безпосереднє, а тому більш слабке і смутне, схоже із свідомістю сплячого.

Інколи Плотін ототожнює природу із світовою душею, а саме із тією її частиною, яка відкинулася від умоглядного і отримала розділення в тілах. З іншого боку, у Плотіна природа уже застосовується до всього самостійно існуючого. Він називає природами космос, душу, ум і саме єдине, що становить буття [13, с. 348].

У період Середньовіччя буття розглядалося з точки зору його релігійної істини, буття – Бог, світ же несамотійний, створений з нічого і без піклування Бога зникне в ніщо. Відродження розглядає буття як природу, з одного боку – самотійну (все існуюче – створення природи), з іншого – таку, що потребує опіки людини як творця і господаря [14, с. 139].

Буття передбачає існування, а значить життя. Життя виявляє свій зміст у контексті різноманітних філософських тлумачень [15, с. 217].

Життя – особлива форма існування фізико-хімічного стану матерії, що характеризується обміном речовин, гомеостазом, подразливістю, самовідтворенням і саморозвитком та іншими біологічними характеристиками та якісно перевершує інші форми існування матерії у відношенні багатолікості і складності хімічних компонентів і динаміки процесів, що відбуваються в живому перетворенні. Живі системи характеризуються набагато вищим рівнем упорядкованості структурної і функціональної в просторі і часі. Живі системи обмінюються з навколишнім середовищем енергією, речовиною і інформацією. Життя привело до глибоких змін в розвитку нашої планети, створило біосистему.

В ході еволюції живих організмів здійснювалося пристосування до зовнішнього середовища, у тварин, що вільно рухалися, розвивалася вища нервова система. Це сприяло переходу життя на соціальний рівень, пов'язаний з вищою формою руху, яка властива для людини і якісно відмінна від біологічної, властивої іншим формам життя [16, с. 192].

Поняття «життя» з історичним розвитком змінювалося й мало різний зміст. Так, вивчаючи праці Платона, ми можемо дослідити одне з русел античного погляду на життя. Зокрема у творі Платона «Евтидем» прослідковується філософський діалог між Діонісатором і Сократом, в ході якого впливають ідеї щодо живого, а саме «живі істоти всі ті, хто має душу» [17, с. 198]. У філософському творі «Федон» сформульовані ідеї, яким має бути життя, сформульоване вчення про людське життя як певну структуру. Платон твердо стоїть на позиціях ідеального моделювання життя [18, с. 104]. Зокрема, передбачається, що потрібно надавати перевагу передусім «життю скромному, такому, що завжди задовольняється тим, що є, і нічого не потребує». Також, на думку Платона, «негіднику краще не жити, тому що життя його обов'язково буде і скверним, і нещасним», що ставить моральну сторону життя як цінність, що забезпечує людське буття [17, с. 557]. Неодноразово згадується, що життя потрібно прожити гідно [17, с. 556-558], «піклуватися про досягнення цілі в житті, і заради неї не жаліти сил, щоб супутниками по життю завжди були справедливість та стриманість» [17, с. 552].

Платон вбачав у душі чинник життя, без якого тіло мертве, але розгорнув поняття душі і суть душі, вона стала не тільки чинником життя, а й тим, що вводить себе в рух, причиною саморуку. Завдяки цьому руху душа стає тим, що набуває властивості пізнання [19, с. 104-105]. У одному з доводів Платона розкривається поняття душі, що «доконечним чином пов'язане з поняттям життя, а позаяк життя виключає смерть, отже, і душа виключає смерть» – у цьому доводі душа була розглянута біологічно, як засада життя [19, с. 106].

У християнстві під «Животъ (vita)» розуміли «життя, органічне існування, буття в союзі душі і тіла» [20, с. 184]. Х. Макдоналд поняття життя розкриває через Бога – «Бог є джерело будь-якого існуючого життя» [21, с. 160]. В Старому Заповіті два єврейських слова передають поняття «життя» – *hay* і *peresh*. Перше означає активне існування, в якому переважає ідея руху, друге перекладається як «душа», «дихання» або «життя». «Нереф властива всьому живому, але виражає окреме існування людини і означає, що людина черпає життя в Бозі. Але людина – істота цілісна, жива єдність душі і тіла». В Новому Заповіті три слова передають поняття «життя» – *bios* (земне існування), *zōē* (життєдіяльність, властива людині, означає всі елементи, з яких складається життя), *psychē* (одушевляючий принцип, переводиться як «душа», може означати земне життя) [22, с. 460-461].

Виникнення життя у християнстві пов'язане із творенням тварі. Твар розуміється в Старослов'янському словнику як «витвір, створіння, істота, природа» та ін. [23, с. 271]. Крім того, іноді під цим іменем у Священному Писанні розуміється тільки «людина» [20, с. 711].

Людина – вищий ступінь творіння живого і матеріальний організм у природі на Землі. Людина в давньокитайській, індійській, грецькій філософії трактується як частина космосу, деякого єдиного на сучасного «порядку» і «строю» буття (природи), як «Малий

світ», мікрокосм (Демокрит) – відображення і символ Всесвіту, макрокосму, у свою чергу, розумілося як живий одухотворений організм. Людина містить в собі основні етапи космосу, складається з тіла і душі.

У філософії Арістотеля знайшло вираження характерне для античної філософії розуміння людини як живої істоти, наділеної духом, розумом і здатністю до суспільного життя. За неоплатоністським вченням, завданням людини є перемогти пристрасть, жадання, пороки і шляхом доброчинності, аскетизму, теургії, музики, поезії, творчості намагатися досягти злиття з Єдиним [4, с. 683].

У християнстві біблійне уявлення про людину як «образ і подобу Божу», внутрішньо роздвоєну внаслідок гріхопадіння, поєднується з вченням про поєднання божественної й людської природи в особистості Христа як відмінної від психофізичної індивідуальності, як неповторне відношення [16, с. 736].

Єпископ Іларіон у книзі «Жизнь и учение святителя Григория Богослова» зазначав, що існує онтологічна різниця між Богом і тварним буттям: на цьому особливо наголошували отці IV століття в полеміці з аріанством. Все тварне, за словами святого Афанасія Олександрійського, «ні в якому разі не подібно своєму Творцю за сутністю, але знаходиться поза ним». Григорій зазначає, що Бог і твар онтологічно іноприродні. В Божестві є «щось творче, начальницьке і нерушиме», а в тваринному світі – «щось створене, підлегле і руйнівне»; Божество вище часу, а твар підвласна часу.

На думку Бердяєва, розгадати таємницю людини і означає розгадати таємницю буття. Він говорить про необхідність самоусвідомлення людиною свого значення, саме ця самосвідомість передує всякому філософському пізнанню. Наука і філософія Нового часу – це спроба зовнішнього пізнання світу, без занурення вглиб людини. Пізнання людини лежить в основі припущення, що людина – космічна, вона – центр буття. Людина – це мікрокосм, що містить в собі елементи всесвіту, всі його властивості й якості. На думку Бердяєва, всяка людина – мікрокосм. Вона має двоїсту сутність: природне й Божественне походження. І однаково впевнено можна стверджувати як те, що людина має Божественне походження, так і те, що вона походить від нижчих форм органічного життя природи [24, с. 86].

Григорій виділяє різницю між першоствореним тілом (σώμα) і тою «тяжкою плоттю» (σάρξ), в яку воно перетворилось в результаті гріхопадіння, і ця груба плоть знаходиться в постійній боротьбі з душею і розумом. Головне призначення і покликання людини – сходити від земного до небесного, від людського до Божественного. Бог, на думку Григорія, створив людину для того, щоб вона досягала великої слави і йшла звідси до Бога. Мета життя людини – стати богом і духом, стати в чині світозарного ангельського образу, отримавши за великі труди ще більшу нагороду.

Антропология Григорія представляє собою синтез біблійного вчення про людину й античної філософської антропології. Він вважав, що людина створена з матеріального і духовного початків, образ і подоба Божа в людини, людина як цар видимого світу, як храм Божий, як посередник між матеріальним і духовним світом; людина як «розумна тварина» і як «мікрокосмос», тіло, як «темниця душі» та інші.

Григорій вважав, що людський розум обмежений для пізнання природи. Потрібно пізнавати всі явища природи, її велич та неорганічний світ природний через віру, а не розум. Багато з того, що в структурі космосу вважалось недосяжним, отримало наукове пояснення, але зважаючи на те, що Григорій передусім мав на увазі Божественну красу, називаючи «космосом». Що характерно для багатьох християнських авторів, наприклад: Василій Великий – «Беседи на Шестоднев», «Огласительные слова» святого Кирила Іерусалимського [25, с. 225].

Висновки

Отже, розгляд концепту живого передбачає розкриття поняття «живе» та його елементів. Живе – те, що наділене життям. Жити – значить існувати, що характерне для буття як стану, і об'єктивна реальність живого організму (природа, тварина, рослина та ін.).

В Античності, розглядаючи природу, Платон зокрема пов'язував її виникнення з «мудрістю божественного мистецтва». Платон називав природою душу, що володарює над змінами тіл. А в неоплатонізмі Плотін надав поняттю природи ширше значення, він називає природами: душу, ум, космос, що стає єдиним.

У процесі еволюції розуміння поняття «живого» (в основі якого лежить «життя») від Античності до Середньовіччя спостерігаємо зміну в причині підтримання існування. Представники патристики виробили систему поглядів на життя, що обумовлена Античністю та біблійними традиціями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Григорій Васянович. Філософія і теософія Августина Блаженного / Григорій Васянович // Історія. Філософія. Релігієзнавство. – 2008. – С. 87-88.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [авт., голов. ред. В. Бусел]. – К. : Перун, 2002. – 1440 с.
3. Словник іншомовних слів / [за ред. О.С. Мельничука] – К. : Перун, 2002. – 665 с.
4. Новейший философский словарь / [сост. А.А. Грицанов]. – Минск : Мир энциклопедий, 2003. – 1280 с.
5. Короткий тлумачний словник української мови / [за ред. Гринчишина]. – К. : Просвіта, 2004. – 608 с.
6. Короткий тлумачний словник української мови [за ред. Гринчишина]. – К. : Рад.шк., 1988. – 320 с.
7. Толковый словарь русского языка. Современная версия / [под ред. В.И. Даля] – М. : Пресс, 2000. – 736 с.
8. Тлумачний словник української мови / [за ред. В.С. Калашника]. – Х. : Прапор, 2002. – 992 с.
9. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. О – Р [укладачі: проф. В.В. Яременко, канд. філолог. наук О.М. Сліпушко] – К. : 2000. – Т. 3 : О – Р. – 927 с.
10. Латинсько-український словник / [за ред. В. Литвинова]. – К. : Українські пропілеї, 1998. – 712 с.
11. Новая философская энциклопедия : в 4 т. –/[за ред. В.С. Степина]. –М. : Мысль, 2001. – 692 с.
12. Платон. Сочинения : в 3 т. / Платон ; [пер. с древнегреч. под общ. ред. А.Ф. Лосева и В. Ф. Асмуса]. – М. : Мысль, 1971. – 685 с.
13. Плотин. Энеады / Плотин ; [под ред. С.И. Еремеева]. – К. : «УЦИММ – ПРЕСС», 1995. – 390 с.
14. Майборода Д.В. Бытие / Майборода Д.В. // Новейший философский словарь / [за ред. Грицанова]. – Минск : Мир энциклопедий, 2003. – 139 с.
15. Філософський енциклопедичний словник / [за ред. В. І. Шинкарук]. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
16. Философский энциклопедический словарь / [за ред. С.С. Аверинцева]. – М. : Советская энциклопедия, 1989. – 814 с.
17. Платон. Собрание сочинений: в 4 т. / Платон ; [под общ. ред. А.Ф. Лосева]. – М. : Мысль, 1990. – Т. 1. – 860 с.
18. Платон. Собрание сочинений : в 4 т. / Платон ; [под общ. ред. А.Ф. Лосева]. – М. : Мысль, 1993. – Т. 2. – 528 с. (электронная библиотека).
19. Татаркевич В. Історія філософії / Татаркевич В. ; [пер. з пол. А. Шкаб'юка]. – Львів : Свічадо, 1997. – 456 с. – (Т. 1 : Антична і середньовічна філософія).
20. Григорий Дьяченко. Полный Церковно-славянский словарь / Григорий Дьяченко. – М. : Издательский отдел Московского Патриарха, 1993. – 1120 с.
21. H.D. Mc Donald. The View of Man / H.D. Mc Donald // Теологический словарь / [под ред. Уолтера Элвелла]. – М. : Ассоциация «Духовное возрождение», 2003. – 1488 с.
22. Теологический словарь / [под ред. Уолтера Элвелла]. – М. : Ассоциация «Духовное возрождение», 2003. – 1488 с.
23. Любомир Белей. Словник старословянсько-український / Любомир Белей, Олег Белей. – Львів : Свічадо, 2001. – 332 с.
24. Маркова Л.А. Наука и религия: проблемы и границы : [научное издание] / Маркова Л.А. – СПб. : Алтейя, 2000. – 256 с.
25. Еп. Илларион. Жизнь и учение святителя Григория Богослова / Еп. Илларион. – М. : Наука, 2002. – 520 с.

Р.В. Мартич

Становление концепта живого

В статье рассматривается становление концепта живого, а именно в философии восточной патристики, что связано со специфическим сознанием и мировосприятием в то время. Разницу в мировосприятии разных периодов обеспечивает влияние разных способов познания, а также предыдущие достижения в этой области. Это приводит к разнице взглядов представителей восточной патристики и современного представления о живом.

R.V. Martich

Concept Living at Philosophy of East Patristics

In the article, becoming of concept living, especially is examined in earsten philosophy of patristics, that unite with specific consciousness and perception of the world at that time. A difference in perception of the world of different periods is provided by influence of different methods of cognition, and also previous achievements in this industry. That results in a difference in the looks of representatives of east patristic from the modern picture of living.

Стаття надійшла до редакції 10.06.2009.